

«آثار فردی و اجتماعی عدالت از منظر نهج البلاغه»

آزاده شفیعیان^۱

چکیده

عدالت‌خواهی، اصلی فرامکانی و فرازمانی و از مسائلی است که همواره مطلوب بشر بوده است. به گواهی تاریخ امیرالمومنین امام علی -علیه‌السلام-، در سیره حکومتی خود، بیشترین اهتمام را برای تحقق عدالت داشتند و کارگزاران خود را نیز به رعایت عدالت سوق می‌دادند. توجه به مؤلفه‌هایی از عدالت که درسیره علوی مورد اعتنا بوده است، می‌تواند چراغ راه دیگران برای حرکت در این مسیر باشد. بنابراین، این مقاله، در پی یافتن این مسئله است که آثار عدالت از منظر نهج‌البلاغه چیست؟ از این رو، برای پاسخگویی این مسئله از روش توصیفی استفاده شده است و شیوه جمع‌آوری مطالب به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای است و هدف از این مقاله، «بیان آثار فردی و اجتماعی عدالت از منظر نهج‌البلاغه» است که آثار فردی شامل تقوا، سربلندی در آخرت، ساده‌زیستی، پرهیز از انحصارطلبی و خودمحوری و جلوگیری از هوای نفسانی و آثار اجتماعی عدالت نیز شامل اجرای احکام الهی، رعایت انصاف با بندگان خدا، توجه به نیازمندان، ایجاد فرصت‌های برابر، اجرای قانون برای همه، استمرار حکومت و برابری در دریافت حق است.

کلیدواژه: آثار فردی عدالت، آثار اجتماعی عدالت، امام علی، عدالت، نهج‌البلاغه.

۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه فاطمه زهراء -سلام الله علیها-، اصفهان، پاییز ۱۴۰۳.

AzadehShafeeyan@gmail.com

مقدمه

عدالت، مهم‌ترین و اساسی‌ترین خواسته تمامی انسان‌ها، در طول تاریخ بوده است؛ حتی کسانی که خود در عمل، بدان پایبند نبوده؛ اما دوست داشته‌اند مردم با ایشان رفتار عادلانه داشته باشند. اهمیت عدالت، به حدی است که خداوند متعال آن را به عنوان یکی از اصلی‌ترین اهداف رسالت انبیا دانسته است.

عدالت فردی و اجتماعی از دیرباز، همواره مورد توجه مسلمانان جهان بوده و هدف متعالی مشترک انسان‌ها و معیار سلامت فطرت پاک آنها عنوان شده است. همواره، یکی از عوامل مشروعیت حکومت‌ها، وجود صفت عدل در زمامداران بوده است و مبارزات گسترده مظلومان در جهان بر ضد حکومت‌های ظالم ناشی از بی‌عدالتی حاکمان و ایجاد تبعیض و نابرابری، میان اقشار مختلف جامعه بوده است.

در واقع، نوع بشر از تفاوت و تبعیض، متنفر است و به دنبال آزادی، رفاه و مساوات جهان‌شمول است.

از آنجا که تحقق عدالت فردی، در گرو عدالت اجتماعی است، و اینکه عدالت اجتماعی، از جایگاه ویژه و خاصی برخوردار می‌باشد، بنابراین، این مقاله در پی یافتن این مسئله است که «آثار عدالت از منظر نهج‌البلاغه» چیست؟

آثار فردی عدالت، چیست؟ آثار اجتماعی عدالت، چیست؟ از این رو، برای پاسخگویی به این مسئله، از روش توصیفی استفاده شده است و شیوه جمع‌آوری مطالب، به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای است.

به همین خاطر، این مقاله در تلاش است، آثار فردی و اجتماعی عدالت از منظر نهج‌البلاغه را معرفی کند. مقاله‌هایی در این زمینه نوشته شده است که اختصاراً به آن اشاره می‌شود:

«مهسا غلامی» در مقاله «آثار تقوی در زندگی از منظر نهج‌البلاغه و قرآن» در «کنگره بین‌المللی راهکارهای گسترش فرهنگ غدیر و ترویج نهج‌البلاغه در جهان، ۱۴۰۱ هـ ش»، به ارائه دیدگاه‌های قرآن کریم و نهج‌البلاغه با محور آثار تقوی پرداخته و در آن آثار تقوی در زمینه‌های دنیوی و اخروی، را مورد بررسی قرار داده است.

«قربان علمی» در مقاله «عدالت اجتماعی در نهج البلاغه» در «پژوهش‌های قرآن و حدیث، ۱۳۹۵ هـ ش، شماره ۱»، به بررسی عدالت اجتماعی، در گفته‌ها و اعمال علی بن ابی طالب - علیه‌السلام- پرداخته است.

«اکرم ستیزی» در مقاله «عدالت در اخلاق فردی و اجتماعی با تکیه بر دیدگاه امام خمینی-رحمة الله علیه-» در «اخلاق بهار، ۱۳۸۷ هـ ش، شماره ۱۱»، اقسام عدالت بشری را متذکر شده و عدالت فردی و اجتماعی از دیدگاه امام خمینی -رحمة الله علیه- را بررسی نموده است.

«سمیه امیری» در مقاله «بررسی تأثیر عدالت فردی بر اجرای عدالت اجتماعی از منظر قرآن کریم» در «نخستین کنفرانس بین‌المللی قرآن و سلامت اجتماعی، ۱۳۹۹ هـ ش»، نظرات امام خمینی-رحمة الله علیه-، خواجه نصیرالدین طوسی و مرحوم نراقی، پیرامون عدالت فردی برای رسیدن به عدالت اجتماعی را، مورد بررسی قرار داده است.

مقاله «عدالت‌خواهی از منظر حضرت علی -علیه‌السلام- با تکیه بر نهج البلاغه»، از «محسن مرادی کوچی و فاطمه قناعت‌پیشه»، در «پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های دینی و اسلامی، حقوق، علوم تربیتی و روانشناسی، ۱۳۹۹ هـ ش»، در مورد عدالت‌خواهی اجتماعی و سیاسی حضرت علی -علیه‌السلام-، کار شده است.

در این مقاله، بعد از مفهوم‌شناسی، آثار عدالت فردی و اجتماعی بررسی می‌شود. تفاوت مقاله حاضر با پژوهش‌های گذشته، در این است که به بحث آثار عدالت پرداخته شده است و آثار عدالت، به عدالت فردی و اجتماعی، دسته‌بندی شده است.

مفهوم‌شناسی

«عدالت» در لغت، به معنای رعایت برابری در پاداش و کیفر دادن به دیگران، اگر عمل نیک است پاداش، و اگر بد است کیفر داده شود، می‌باشد. لمعدل به معنای برابری و آنچه گفته‌اند از قبیل: مثل، فدیة، ضدّ جور، همه از مصادیق معنی اول‌اند.^۲

۱. راغب اصفهانی، المفردات، ج ۱، ص ۳۲۵.

۲. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۳۰۱.

عدل در لغت، مفهومی ضد جور و ظلم است و همان چیزی است که دل‌ها، آن را مستقیم و درست می‌یابد.^۱

«عدالت»، یعنی نهادن هر چیزی به جای خود و لفظی است که با معنایی وسیع در کلیه شؤون آدمی حضور مؤثر دارد. قانون عدالت، یک قانون کلی و عمومی است و هر نوع داوری و حکومت را چه در امور بزرگ و چه کوچک شامل می‌شود.^۲

«عدالت» در اصطلاح فقها، عبارت است از ملکه و نیرویی که سبب می‌شود انسان واجبات را انجام دهد و محرمات را ترک کند.^۳

عدالت به همراه مشتقات، وجوه و نظایرش، به دو گونه فعلی و اسمی در قرآن آمده است. «تعدیل کردن، به عدالت و مساوات رفتار کردن، به عدالت حکم کردن، انصاف دادن، عوض دادن و...» از وجوه فعلی و «برابر، مقدار، دادگری، فدیة، تحریف‌ناپذیری، زوال‌ناپذیری و...» از وجوه اسمی آن می‌باشد.^۴ عدالت از نگاه شهید مطهری، به معنای دقیق کلمه در عرصه اجتماعی آن مطرح است. او می‌گوید: «عدالت در مفهوم وسیعش، عبارت است از: دادن حق صاحبان استحقاق، بدون هیچ تبعیضی به آنها. اگر حق هیچ صاحب حقی ادا نشود، برخلاف عدالت است؛ همچنان که اگر تبعیض باشد و حق بعضی داده شود و حق بعضی دیگر داده نشود، باز بر خلاف عدالت است.

عدالت از این منظر، ملازم با مساوات است؛ یعنی به همه به چشم مساوی نگریستن و تبعیض قائل نشدن. لازمه این گونه مساوات، عدالت است؛ یعنی اینکه به هر کسی طبق استحقاقش داده شود؛ اگر زیاد استحقاق دارد، زیاد داده شود و اگر کم استحقاق دارد، کم داده شود و در این جهت تبعیضی صورت نگیرد»^۵

بنابراین تعابیر، عدالت اجتماعی در واقع، ارزشی است که با رعایت آن، هر کس در جامعه به حق شایسته خویش می‌رسد.

۱. فراهیدی، العین، ج ۲، ۱۱۵۳؛ ابن‌منظور، لسان‌العرب، ج ۱۱، ص ۴۳۰؛ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۵۷۶۶.
۲. مکارم شیرازی، یکصد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث، ص ۲۶۶.
۳. سلطانی، تکامل در پرتو اخلاق، ص ۲۱۲-۲۱۳.
۴. خرمشاهی، دانشنامه قرآن در قرآن پژوهی، ج ۲، ص ۱۴۴۲.
۵. مطهری، مقدمه‌ای بر جهان‌بینی اسلامی، ج ۶، ص ۴۶-۴۷.

بحث عدالت در جای جای نهج البلاغه، خود را می‌نمایاند و چنان برجستگی دارد که این مجموعه را، چونان کتاب عدالت انسانی می‌شناساند، زیرا اغلب آموزه‌های به یادگار مانده از امیرمؤمنان علی -علیه السلام-، یادگار دوران حکومت آن حضرت است که به طور عمده، درباره عدالت یا مرتبط به آن است، و نیز در آن بخش اندک به یادگار مانده از دوران پیش از حکومت حضرت نیز، سهمی وافر، درباره عدالت و عدالت‌خواهی است.^۱

در این مقاله، به آثار فردی و اجتماعی عدالت از منظر نهج البلاغه، پرداخته می‌شود.

الف. آثار فردی عدالت از منظر نهج البلاغه

آثار فردی عدالت از منظر نهج البلاغه عبارتند از تقوا، سربلندی در آخرت، ساده‌زیستی، پرهیز از انحصارطلبی و خودمحوری و جلوگیری از هوای نفسانی که در ذیل، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. تقوا

یکی از آثار فردی عدالت از منظر نهج البلاغه، «تقوا» است. تقوا، مخالف با امرالهی است و باعث می‌شود انسان در کوچکترین کارها، عدالت را رعایت کند.

تقوا، از موضوعاتی است که در آیات قرآن نیز، بدان امر شده است.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید:

«إِنَّمَا الْأَظْهَرُ أَنَّ اللَّهَ حَقُّ تَعَالَاهُ وَ لَا تُهَوَّنُ إِلَّا وَ أَتَتْهُمُ سُلُكُهُمْ»^۲ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! آن گونه که حق تقوا و پرهیزکاری است، از خدا بپرهیزید! و از دنیا نروید، مگر اینکه مسلمان باشید! (باید گوهر ایمان را تا پایان عمر، حفظ کنید!)»

نعمت (بزرگ) خدا را، بر خود بیاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او در میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد، و به برکت نعمت او برادر شدید، و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما

۱. سابین، تاریخ نظریات سیاسی، ص ۴.

۲. آل عمران: ۱۰۲.

و بهره‌های زندگی را، میان خود و مردم منصفانه تقسیم نماید.

پس اگر ثروتمندان از کمک و تأمین معیشت مستمندان و نیازمندان، سر باز زنند، خداوند به این، راضی نخواهد شد، و شریعت عدالت خیز اسلام، آن را نمی‌پسندد.

فرصت برابر، یعنی همین که فرد در اجرای عدالت، بین خود و خانواده و آشنا و غریبه فرقی نگذارد.

نباید قانون، فقط برای مستضعفان، اجرا شود؛ ولی صاحبان مقام و ثروت، در مقابل آن مصونیت داشته باشند.

به میزانی که عدالت همه جانبه و فراگیر ظهور پیدا می‌کند، سیاست و حکومت حق تجلی می‌کند؛ این زیبایی جز با معیار قرار دادن عدالت در همه امور و حاکمیت عدالت در همه چیز، معنا نمی‌یابد.

فلسفه وجودی یک حاکم و زمامدار، جلوگیری از ظلم، تأمین حقوق مردم و برقراری امنیت اجتماعی است.

* قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.

* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.

منابع فارسی:

۱. ابن میثم بحرانی، کمال الدین، ترجمه و شرح نهج البلاغه، مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۷۵ هـ ش.
۲. انصاری، محمدرضا، بخشی از زیبایی‌های نهج البلاغه، تهران: محمدی، ۱۳۷۳ هـ ش.
۳. باباپور، محمدمهدی، حاکمیت و حکمرانی در نهج البلاغه، قم: نشر المصطفی، ۱۳۹۲ هـ ش.
۴. پرهیزگار، عباسعلی، اندیشه مسئولیت در نهج البلاغه، بی‌جا: کشمر، ۱۳۹۸ هـ ش.
۵. جرداق، جورج، صدای عدالت انسانی، ترجمه هادی خسروشاهی، قم: بوستان، چاپ هجدهم، ۱۳۹۳ هـ ش.
۶. جمعی از محققان، مجموعه مقالات کنگره بازخوانی ابعاد شخصیتی امیر المؤمنین علی - علیه السلام، امام علی و تربیت علوم انسانی ۲، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، بی تا.
۷. خادم‌الذکرین، اکبر، اخلاق اسلامی در نهج البلاغه، قم: نسل جوان، ۱۳۸۵ هـ ش.
۸. خرمشاهی، بهاء الدین، دانشنامه قرآن در قرآن پژوهی، بی‌جا: ناهید، ۱۳۹۳ هـ ش.
۹. دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان، خوارج از دیدگاه نهج البلاغه، اصفهان: دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۸ هـ ش.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: امیر کبیر، ۱۳۸۵ هـ ش.

۱۱. سابین، جرج هلند (۱۳۵۳)، **تاریخ نظریات سیاسی**، ترجمه بهاءالدین بازارگاد، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم، ۱۳۵۳ هـ ش.
۱۲. سلطانی، غلامرضا، **تکامل در پرتو اخلاق**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۰ هـ ش.
۱۳. سلمانی کیاسری، محمد، **حکومت و رهبری از منظر نهج البلاغه**، قم: مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۵ هـ ش.
۱۴. قرشی، علی اکبر، **قاموس قرآن**، تهران: دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۱ هـ ش.
۱۵. مطهری، مرتضی، **مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی**، تهران: صدرا، ۱۳۷۲ هـ ش.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، **پیام امیرالمؤمنین**، قم: انتشارات امام علی، ۱۳۹۱ هـ ش.
۱۷. _____، **تفسیر نمونه**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۵۳ هـ ش.
۱۸. _____، **یکصد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث**، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۵ هـ ش.

منابع عربی:

۱۹. ابن منظور، محمد، **لسان العرب**، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ هـ ق.
۲۰. بحرانی، هاشم، **البرهان فی تفسیر القرآن**، تهران: بعثت، ۱۴۱۶ هـ ق.
۲۱. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، **غررالحکم و دررالکلم**، تهران: دار الحدیث، چاپ هشتم، ۱۳۹۵ هـ ش.
۲۲. راغب اصفهانی، حسین، **المفردات فی غریب القرآن**، دمشق، بیروت: دارالعلم الدار الشامیه، ۱۴۱۲ هـ ق.
۲۳. فراهیدی، احمد، **العین**، قم: هجرت، ۱۴۱۰ هـ ق.
۲۴. مجلسی، محمدباقر، **بحارالانوار**، تهران: اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ هـ ش.

مقالات:

۲۵. استیدی، اکرم، «عدالت در اخلاق فردی اجتماعی با تکیه بر دیدگاه امام خمینی»، اخلاق

بهار، ۱۳۸۷ هـ ش، شماره ۱۱، ص ۳۶-۵.

۲۶. جعفری، فریدون، «عدالت کیفری از دیدگاه علوی»، نشریه پژوهشنامه نهج البلاغه زمستان

۱۳۹۲ هـ ش.

۲۷. حاجیان، رضا، دلشاد تهرانی، مصطفی، امینی، محمدرضا، «زمینه شفافیت اطلاعات و عدالت

اقتصادی از دیدگاه نهج البلاغه»، پژوهش‌های نهج البلاغه، زمستان ۱۳۹۶ هـ ش، شماره

۵۵.

۲۸. رحیم‌پور ازغدی، حسن، «مقاله روال اعمال حاکمیت»، سایت جامع فرهنگی مذهبی شهید

آوینی، ۱۳۹۵ هـ ش.

۲۹. صدر، علیرضا، «روش امام علی در برقراری عدالت اقتصادی»، پژوهش‌های نهج البلاغه،

پاییز ۱۳۸۵ هـ ش، شماره ۱۸-۱۷، ص ۱۲۶-۱۰۸.

۳۰. صراف، زهرا، پور کاویان، زینب، «عدالت فردی در نامه‌های امام علی علیه السلام به

کارگزاران در نهج البلاغه»، پژوهش‌نامه علوی، مرداد ۱۴۰۱ هـ ش، دوره ۱۳، شماره ۲۵،

ص ۵۸-۳۱.

۳۱. علیخانی، علی‌اکبر، «عدالت و آزادی در اندیشه سیاسی امام علی - علیه السلام -»، نشریه

مجله علوم سیاسی، ۱۳۸۴ هـ ش، ص ۷۱-۵۵.

۳۲. مسائلی، زینب، «جنبه‌های رعایت عدالت و انصاف از منظر نهج البلاغه»، کنفرانس

بین‌المللی فرهنگ، اندیشه دینی و علوم قرآنی، ۱۳۹۶ هـ ش.

۳۳. هاشمی، حسین، «کارکردهای عدالت در مانایی و پویایی حاکمیت از نگاه نهج البلاغه».

پژوهش در علوم قرآن و حدیث، پاییز و زمستان ۱۴۰۱ هـ ش، شماره ۲، ص ۱۳۹-۱۲۵.

سایت‌ها:

۱. <https://old.aviny.com>